

12. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: [монографія] / М. В. Мірченко. – Луцьк: Вид. „Вежа” Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
13. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике /А. А. Потебня . Т. I – II. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
14. Предикат у структурі речення : монографія / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
15. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. / В. М. Русанівський – К.: Наукова думка, 1971. – 315 с
16. Селивестрова О. Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка / О. Н. Селивестрова. // Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982. – С. 86-157.
17. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения: Семиологическая грамматика [Текст] / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
18. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. [Пер. с франц.]. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
19. Шелякин М. А. Об аспектуальном понимании способа, характера и типа глагольного действия / М. А. Шелякин. // Ученые записки Тартуского ун-та. – Вып. 625. Тарту, 1982. – С. 21-31
20. Ярцева В. Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков / В. Н. Ярцева. // Типология грамматических категорий. – М. : Наука, 1975. – С. 5-23.
21. Vendler Z. Verbs and times // Vendler Z. Linguistics is philosophy / Z. Vendler. — Ithca, N.Y., 1967. — P. 97 — 121.
22. Fillmore Ch. The Case for Case // Universals of Linguistic Theory. / Ch. Fillmore — N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1968 — P.1-88.
23. Mourelatos A. P. D. Event, processes, and states // Syntax and Semantics. – New York, 1981. – Vol. 14. – P. 191-212.

СУМ Словник української мови [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]: В 11-ти томах . – Київ: Наук. думка, 1970-1980.

В статті в'яснені категоріальні значення глаголів, які виступають в єдинстві двох його аспектів – статистичного і динамічного. Процес використання глагола в мовній діяльності супроводжується розвитком семної структури його, функціонального діапазона в ролі предиката.

Ключові слова: категоріальне значення слова, предикативність, ознакові слова, семантична і синтаксична валентність.

The article clarified categorical meaning of verbs that act in the unity of its two aspects – static and dynamic. It was found that the process of using verbs in speech activity is accompanied by the development of its seme structure, functional range in the predicate position.

Keywords: categorical meaning, predicativeness, attribute words, semantic and syntactic valence.

УДК 811.161.2'367

Н. В. Мелекєцева

КАТЕГОРІЯ НАЯВНОСТІ/ВІДСУТНОСТІ В ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

У статті зроблено спробу з'ясувати логіко-філософську та лінгвістичну сутність категорії наявності/відсутності. Проаналізовано підходи до класифікації буттєвих речень та предикатів наявності/відсутності.

Ключові слова: категорія наявності/відсутності, буття, небуття (ніщо), існування, предикати наявності/відсутності, буттєве речення.

Вихідною категорією в осмисленні світу та явищ навколишньої дійсності є буття. До питання буття неодноразово зверталися філософи, логіки, психологи, лінгвісти, намагаючись з'ясувати онтологічний статус цієї категорії, форми її відображення в свідомості людини, а також засоби репрезентації в одиницях різних рівнів мовної структури.

У категорії буття фіксується найбільш загальна властивість усього в світі і світу загалом – факт їх наявності, існування. Філософська категорія буття є однією із найбільш універсальних і абстрактних: вона не виражається через інші категорії, а лише зіставляється з похідними категоріями – *суцє, сутність, існування, субстанція, матерія, природа*, які реалізують різні його аспекти.

Буття трактують як реальність, існування, життя. Це загальне поняття для позначення всього, що існує в об'єктивній реальності, а також способу існування людини, суспільства [19, 26].

Великі можливості для становлення категорії буття надала мова: слово —*є*, яке ми вживаємо майже в усіх судженнях, з одного боку, функціонує як формальний елемент мови і вступає в певні зв'язки з понятійністю, з іншого – його функції не зумовлені змістом понять, які воно пов'язує.

Слово *буття* утворене від дієслова *бути*, основні значення якого – «існувати», «перебувати в наявності». Значенневим центром слів *буття, існування* є сема *наявність*.

Специфіка філософського осмислення дійсності полягає у необхідності аналізу не лише категорії буття, а й співвідносною з нею категорії *небуття (ніщо)*, яка заперечує існування, вказує на відсутність будь-яких ознак, властивостей [18, 423]. Семантичною ознакою *небуття (ніщо)* є поняття

відсутності. Цю лексему зафіксовано у двох значеннях: «1) перебування кого-небудь поза даним місцем у певний час; протилежне *присутність*; 2) неіснування кого-, чого-небудь; брак чого-небудь» [16, 646].

Мета наукової розвідки полягає у з'ясуванні логіко-філософської та лінгвістичної сутності категорії наявності/відсутності.

У формальній логіці категорія наявності/відсутності набуває свого вираження в атрибутивних судженнях існування (екзистенційних), в яких констатується наявність чи відсутність у предметів думки їх найзагальнішої властивості – буття. Такі твердження поєднують концепт і реальну дійсність, вони спрямовані від поняття до світу, від ідеї до предмета.

До складу атрибутивного судження входять суб'єкт, предикат і зв'язка, яка відображає зв'язок між ними, тобто вказує на наявність або відсутність у суб'єкта тієї ознаки, яка мислиться в предикаті. Засобами репрезентації зв'язки екзистенційних суджень є слова із семою існування: «є», «не є», «існує», «не існує»: *Є люди, які можуть прогнозувати майбутнє, Не існує життя на Марсі*. У першому судженні стверджується факт існування людей, здатних до прогнозування, в другому – заперечується наявність життя на планеті Марс [10, 175].

У природній мові часто трапляються вирази, істинність або хибність яких є суперечливою, оскільки довести, чи є певний вираз означенням чогось, що існує насправді, неможливо. Тому в логіці прийнято розрізняти поняття *буття* та *існування*. Німецький науковець Г.В.Лейбніц зазначав, що буття притаманне всьому, що мислиться, а існування – це окремий випадок буття, фактичне буття, а не уявне. Наприклад, крилатий кінь Пегас не має існування, але має буття (уявне буття). Наприкінці XIX – на початку XX ст. міркування Лейбніца щодо питання про існування були відтворені фундатором всесвітньо відомої Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи К.Твардовським і австрійським філософом О.Мейнонгом. Останній зробив спробу обґрунтувати новий варіант учення про буття (онтологію), де предикат існування (а не буття) стосується лише того, що існує в дійсності [7, 72-73].

Розбіжність логічної теорії з практикою дійсного мислення нерідко виявляється у формі логічного парадокса – висловлювання, що суперечить логічним законам. Щоб уникнути «парадоксів існування», Б.Рассел запропонував фіксувати інформацію про ознаку «існування» лише в кванторі існування, обґрунтовуючи це тим, що вона є не акцидентальною характеристикою суб'єкта, а субстанційною [10, 192].

Проте не варто ототожнювати синтаксичні моделі наявності/відсутності із схемами з предикаторами, що містять квантор існування логічного типу (*Існує такий «х», що...*), оскільки пресупозиція існування входить до змісту будь-якого судження. Наприклад, речення *Цей м'яч червоний* означає: існує такий *x*, для якого є істинними пропозиційні функції *м'яч* і *червоний* [2, 207].

Філософське розуміння категорії наявності/відсутності пов'язане із трактуванням традиційної дуальної схеми «буття – небуття». Еволюція осмислення категорій «буття – небуття» в історії філософії відбувається в кілька етапів.

Класична філософія позиціонується як метафізика «наявності», «присутності» [13, 622].

Увівши поняття *буття* для позначення всього того, що існує поза світом почуттів, що можна досягнути лише розумом, античний вчений Парменід (V-IV ст. до н.е.) зазначає, що «буття є, а небуття немає взагалі» [19, 29]. Він співвідносить буття із поняттями повноти, наявності (присутності), похідними від яких є поняття порожнечі, відсутності. Парменід наділяє буття ознаками самототожності та незмінності [6, 9]. До такої ж думки схилилися Демокрит, Платон, Анаксагор, Аристотель, а також філософи доби Середньовіччя.

Концепцію, протилежну за змістом, розробили прибічники суб'єктивістського нігілізму. Вони стверджують, що існує абсолютне небуття. Античний софіст Горгій наголошує, що буття немає, є тільки небуття [20, 239].

Найбільш обґрунтованими дослідженнями категорії буття вважають праці Платона та Аристотеля. Платон визначає буття як першопредикат, основу та джерело предикації, але це заперечують Аристотель і Кант, ідентифікуючи буття як суб'єкт [3, 148, 265-266]. Характеризуючи буття як усе суще, Платон оперує термінами, похідними від дієслова *einai* (*бути*) – «наявність», «присутність», «власність». Проте питання, у яких значеннях вживає він слово «є» в «Софісті» («є» предикації, тотожності чи існування), й досі залишається спірним. На відміну від елатів, Платон заперечує протилежність категорій буття – небуття, а допускає існування відносного небуття, яке охоплює усе суще [6, 52-53].

На думку Аристотеля, наявність буття виражається поняттям «складників»: сукупність матерії і форми утворює просторово-часову єдність.

Дослідження буття та його властивостей представлено у його праці «Метафізика». Аристотель розрізняє чотири значення слова «є»: 1) випадкова наявність речі в певному обсязі; 2) дефініція речі за визначенням її властивостей; 3) істинність, відповідність дійсності; 4) актуальний вияв, можливість. Небуття він витлумачує не через повне заперечення чого-небудь або всього позитивного, а як модальну категорію – суще в можливості [19, 57].

Кант визначає буття, як таке, що містить в собі існування. Він наділяє існування такими атрибутами буття, як простір і час, розглядає його зв'язок із кількістю та виявляє субстратний чи визначальний характер цієї кількості [19, 47].

Концепцію Канта про існування продовжив Г.Гегель, який у праці «Вчення про буття» характеризує його як наявне буття, що є результатом взаємозв'язку буття та небуття, становлення. За Гегелем, становлення – це категорія діалектики, що є джерелом та механізмом виникнення, переходів і розвитку понять. Отже, наявне буття утворює якість [4, 288].

Необхідно зазначити, що філософський зміст категорії буття не обмежується фіксацією лише факту існування світу та всього наявного в ньому. На відміну від буденної свідомості, котра сприймає поняття існування, наявність, буття як синоніми, у філософії буття визначає існування, наявність речей у їх взаємозв'язку з предметами та явищами навколишнього світу через розкриття притаманних їм внутрішніх властивостей.

Буття та небуття також обґрунтовують за ознакою співвіднесеності подій із точкою їх розташування на часовому відрізьку. Якщо буття збігається з теперішнім (наявне буття), то небуття представлено категоріями минулого (якого вже немає) та майбутнього (якого ще немає) часу [20, с. 256].

Отже, буття і небуття є співвідносними категоріями, пов'язаними з етапами виникнення, становлення та зникнення. Ще первісні люди фіксували в своєму житті факти появи, наявності та зникнення окремих речей, що знаходили відображення в життєвому циклі людини: народження – життя – смерть. Так формувалось уявлення про буття та небуття: буття – існування – наявність – є; небуття – неіснування – відсутність – нема.

Некласичні підходи до тлумачення буття у філософії, починаючи з критики «натуралістичного об'єктивізму» Гуссерля, ініціювали перегляд визначення буття як наявності. Зокрема, Ж.Дерріда критикує вчення про «зміст буття як наявність із усіма її складниками, що залежать від загальної форми й утворюють у ній свою систему й історичний зв'язок» [8, 140].

Методологічною основою його аналізу слугували праці М.Гайдеггера, де він спростовує традиційне європейське розуміння мислення як «бачення», а буття – як постійно присутнього в уяві (за трактуванням Дерріди, *наявного, присутнього*). Він вважає, що не кожне утворення, пройшовши кризь інтенцію свідомості, набуває характеристик тривалості: деякі речі постають лише в обрисах зникання, руху, трансформації одних форм в інші. Гайдеггер виступав проти абсолютизації в розумінні буття часового моменту, що й визначило позицію Ж.Дерріди [8, 141].

За дефініцією Ж.Дерріди, наявність – це спосіб буття всього, що існує в об'єктивній реальності. Це величезна абстракція, наділена ознаками повноти, простоти, самототожності, самодостатності, зосередження на відрізьку дійсності «тут і зараз». Категорія наявності констатує факт існування явищ, що входять до різних понятійних рядів: матеріального та ідеального, емпіричного та трансцендентального, раціонального та ірраціонального тощо [5, 15].

Новий підхід до осмислення буття зумовив виникнення філософії постмодерну, яка відмовляється від парменідівського визначення буття як чогось стійкого, непорушного, вічного, що перебуває поза світом кінцевих явищ. Постмодерну більше імпонує теорія Геракліта: буття як вічна зміна, розвиток, рух [14, 280]. Постмодерністська онтологія демонструє зміну аксіологічних пріоритетів: точкою відліку є не дане (наявне, присутнє), а навпаки – відсутнє, що позиціонує сучасний підхід до інтерпретації «буття – небуття» як метафізики «відсутності» [13, 622].

Отже, усвідомлення існування буття та небуття історично проходить такі етапи: існує тільки буття, небуття нема – буття і небуття існують в єдності – існує тільки небуття, а буття не є субстанцією, а лише процесом зміни подій. Отже, буття постає в динамічному, а не статичному вигляді, є процесуальним.

Узагальнивши досягнення науки та практичний досвід людства, філософія розробила систему категорій, які визначаються як «універсальні форми мислення і свідомості, що відображають загальні властивості й відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ» [18, 374].

Уперше вчення про категорії було систематизоване в трактаті Аристотеля «Категорії». Він розглядає категорії як найбільш загальні роди висловлювань, які в подальшому не зводяться один до одного і не узагальнюються, та виокремлює 10 категорій, що характеризують об'єктивне буття і

набувають свого вираження в мові: сутність (субстанція), кількість, якість, відношення, де (місце), коли (час), положення, стан (володіння), дія, інерція (пасивність) [1].

У лінгвістиці категорія наявності/відсутності, яка констатує або заперечує факт існування як об'єктивну властивість суб'єкта, співвідноситься одночасно з двома категоріями – положення і стану [18, 156]: *Єсть же певне життєве правило: errare humanum est (М.Хвильовий, 335). Для них не існувало жодних обмежень (Л.Дереш, 136). Людей немає (П.Загребельний, 51). Аристотель визначає категорію стану ще й як категорію володіння, отже сюди належать моделі посесивної наявності: Та, може, й сама не знає, яким дармовим багатством володіє (М.Матіос, 92). Від сьомого (а може, скорше?) року життя мала Дарка кілька брунатних веснянок (якби горобчик надзьобав) на насаді вигідного (бо трохи заширокого) носика й свої мрії, що про них ніхто не знав (І.Вільде, 18). А дійсність не має ні назв, ні імен (Л.Дереш, 192).*

Крім того, категорія наявності/відсутності також характеризується атрибутами кількості, місця і часу: *А насправді їх два (С.Жадан, 158). Недалеко від дверей будинку, на пероні, збився натовп під вартою – самі селяни з торбами (В.Барка, 239). Переквітує квітень, Перешумить весна, І буде тихе дїто, Глибїнь ясна... (М.Драй-Хмара, 445).*

У сучасному мовознавстві синтаксичну модель наявності/відсутності розглядають як найтипівіший вузький вияв буттєвих речень [11, 150]. До них традиційно відносять лише номінативні речення, які виражають стан навколишнього середовища. Предикатним компонентом у них часто виступає іменник у формі називного відмінка: *Гудіння паромів. Скімління чайок. Колючі удари дощу. Всеогортаючий туман (Л. Дереш, 134).* Однак суттєву роль у формуванні речень із семантикою буття відіграють дієслова зі значенням екзистенційності, які виступають спеціалізованим засобом вираження предикатів наявності/відсутності.

У лінгвістиці представлено кілька підходів до класифікації дієслівних буттєвих речень. Усі дослідники (Т.В.Булигіна, Н.В.Кавера, Л.І.Лонська, О.І.Леута, О.М.Селіверстова) виокремлюють власне екзистенційний варіант існування, у яких буттєва семантика нічим не ускладнена. Предикати власне буттєвих речень найчастіше виражені дієсловами з семою існування без будь-яких додаткових характеристик і функціонують у значенні «бути в наявності, мати місце в дійсності» (*бути – є; буде, буду, будеш, був, була, було; матися, існувати, траплятися, статися, відбуватися, діятися, здійснюватися тощо*): *Мабуть, вони просто є. Не живуть і не вмирають, а присутні на сім світі завжди, як правда й мрія (П.Загребельний, 16). Є рішення, і є відповідальність (Л.Дереш, 34). Так що все одно потреба у дрімбах – хоч і незначна – існувала завжди (М.Матіос, 37).*

Різновидами цього типу є речення, що описують етапи (поява, протікання, припинення) та способи існування (позначення кольорової кваліфікації, звучання, запаху, свічення, горіння, оптичних явищ), інтенсивність вияву буття певних явищ: *Цей запах з'явився разом із жінкою та її букетом (Л.Дереш, 35). В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку (М.Коцюбинський, 8). Почалися передгір'я Карпат (П.Загребельний, 36) [11, 153-154].*

У буттєвих реченнях другого типу буттєва семантика ускладнена додатковим значенням володіння (О.М.Селіверстова, Л.І.Лонська, О.І.Леута). Посесивна наявність/відсутність вказує на приналежність предмета певному суб'єкту, володіння чимось і виражається дієслівними предикатами із посесивним значенням (*мати, бути володіти, належати, знаходитися, водитися, з'являтися, тримати*): *Мав усе і нічого не мав, володів мовби цілою імперією, а сам міг хіба що обхопити руками власні коліна (П.Загребельний, 84). А жінка в селі тримала господарку (М.Матіос, 96).*

До третьої групи належать буттєві речення із семантикою розташування, місцезнаходження у просторі (О.М.Селіверстова, Н.В.Кавера, Л.І.Лонська, О.І.Леута). Предикати локалізованої наявності (місцеперебування) речень екзистенції об'єднує значення «існувати, знаходитися, перебувати в певному місці». У ролі предикатів локалізованої наявності можуть вживатися: 1) дієслова буття і перебування (*бути, знаходитися, поміщатися, з'являтися*) та їх експресивні синоніми (*вертїтися, стирчати, крутїтися, топтатїся, обтиратїся*): *За лісом було поле (М.Коцюбинський, 13). Над тобою тріпочуть знамена (Ю.Андрухович, 49); 2) делексикалізовані дієслова із семантикою звучання, кольорової кваліфікації, свічення: *Але ще десь світитїся плід між ріденьким золотом листу (М.Матіос, 14); 3) дієслова місцеперебування із вказівкою на спосіб розміщення – протяжність, розподіл та спосіб розташування у просторі (*розкинутїся, розтягнутїся, розташовуватїся, приткнутїся, простиратїся, слатїся, стелитїся, розлитїся, влаштуватїся тощо*): *Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву (М.Коцюбинський, 7).***

До визначених трьох груп буттєвих речень О.І.Леута додає ще дві – квантитативної та темпоративної наявності [11, 160-166]. Предикати квантитативної наявності відображають ситуацію,

явище, предмет дійсності з огляду на його кількість. Основними компонентами конструкцій квантитативної наявності є буттєвий предмет і його кількісний компонент, який може виражатися іменними формами із значенням кількості (числівниками, кількісними іменниками, прислівниками): *А було нас багато!* (С.Жадан, 111). Якщо квантитативний компонент відсутній, кількісна кваліфікація знаходить своє вираження в генітивних реченнях: *А гвалту! а крику!* (Т.Шевченко, 121). *Ні землі, ні притулку* (П.Загребельний, 73). Моделі темпоративної наявності констатують час безвідносно до явищ, подій або вказують на їх часову детермінацію: *1965 рік. Провесін* (П.Загребельний, 147). *О сьомій в частині вже нищпорили всілякі військові і невійськові експерти...* (Ю.Андрухович, 39).

Категорія відсутності заперечує існування предметів, явищ, подій у дійсності. В українській мові вона представлена моделями відсутності, посесивної відсутності, а також дієсловами із семантикою заперечення, припинення існування: *Обозові не було ні кінця, ні краю* (П.Загребельний, 5). *Ой, нема вже мого Василька, нема моєї дитини!* (М.Коцюбинський, 15). *А дійсність не має ні назв, ні імен* (Л.Дереш, 192). *Усе минає. І це минеться* (М.Матіос, 83). *У мене брат загинув на фронті, а в нього лишилися малі діти* (М.Матіос, 143).

Отже, логіко-філософський аналіз категорії наявності/відсутності дозволяє з'ясувати її онтологічну сутність. У розумінні наявності/відсутності як вузького вияву буття/небуття, ця категорія констатує або заперечує факт існування предметів, явищ, подій. У мові вона представлена буттєвими моделями, що відображають способи існування фрагмента буття. Синтаксичне вираження категорії наявності/відсутності забезпечується предикатами наявності/відсутності, посесивної наявності (володіння), локалізованої наявності (місцеперебування), квантитативної (кількісної) та темпоративної (часової) наявності. Проте визначення статусу та засобів репрезентації категорії наявності/відсутності потребують подальшого аналізу і конкретизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Категории / Аристотель/ www.lib.ru/ POEEAST / ARISTOTEL / kategorii.txt
2. Арутюнова Н.Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
3. Гайденко П.П. Эволюция понятия науки (XVII-XVII вв.) / П.П.Гайденко. – М.: Наука, 1980. – 448 с.
4. Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1975. – Т.1. – С. 288.
5. Деррида Ж. О грамматологии (пер. с фр. ст. Наталии Автономовой). – М.: Ad Marginem, 2000. – С. 111-540.
6. Доброхотов А.Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии / А.Л. Доброхотов. Издательство Московского университета. – М., 1986. – 220 с.
7. Жоль К.К. Вступ до сучасної логіки / К.К. Жоль. – К.: Либідь, 2002. – 152 с.
8. Ильин И.П. Постмодернизм. Словарь терминов / И.П.Ильин. – Москва: ИНИОН РАН (отдел литературоведения) – INTRADA, 2001. – С. 140-141.
9. Кавера Н.В. Значеннєве розмежування дієслівних предикатів зовнішнього стану // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. – 2009. – Вип.8. – С. 108–116.
10. Конверський А.Є. Логіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / А.Є. Конверський. – К.: Український Центр духовної культури, 1999. – 400 с.
11. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
12. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – Київ, 2001. – 19 с.
13. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. [сост. и гл. н. ред. Грицанов А.А.] – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
14. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. 2-ге видання, виправлене і доповнене. – Львів: «Новий Світ-2000», «Магнолія плюс», 2003. – 544 с.
15. Семантические типы предикатов / [под ред. О.Н. Селиверстовой]. – М.: Наука, 1982. – 365 с.
16. Словник української мови: в 11 т. / [за ред. І.К.Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1970. – Т.1. – 800 с.
17. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика) / Ю.С.Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
18. Философский энциклопедический словарь / [под ред. Л.Ф.Ильичёва]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
19. Теория философии / Э.Ф.Звездкина и др. – М.: Филол. о-во "СЛОВО"; Изд-во Эксмо, 2004. – 448 с.
20. Юлов В.Ф. Философия как проблемное мышление в наглядных схемах / В.Ф.Юлов. – Киров, 2007. – 581 с.

В статті зроблена спроба висвітлити логіко-філософську і лінгвістическу сутність категорії наявності/відсутності. Проведен аналіз підходів до класифікації бытийних пропозицій і предикатів наявності/відсутності.

Ключевые слова: категория наличия/отсутствия, бытие, небытие (ничто), существование, предикаты наличия/отсутствия, бытийное предложение.

It has been made an attempt to find out the logical, philosophical and linguistic interpretation of the category of presence/absence. The scientific approaches to the classification of existential sentences and the predicates of presence/absence have been analysed.

Key words: category of presence/absence, existence, non-existence (nothing), predicates of presence/absence, existential sentence.

УДК 811.161.2'373

I. I. Овчиннікова

СЕМАНТИЧНА ІНКОРПОРАЦІЯ АКТАНТІВ ДО ЗНАЧЕННЄВОЇ СТРУКТУРИ ДІЄСЛІВ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено розгляду явища семантичної інкорпорації в синтаксичних структурах української мови; з'ясуванню механізмів включення актантів до значеннєвої структури дієслівного предиката дії; опису дієслівних лексем, здатних до інкорпорації таких актантів, як інструмент і спосіб дії.

Ключові слова: дія, дієслово, предикат, актант, інструменталь, сема, інкорпорація.

Речення з дієслівними предикатами дії вирізняються з-поміж інших своєю широкою модельною семантикою й розгалуженою структурною організацією: саме в цих реченнях передбачена заповненість синтаксичних позицій для таких актантів, як місце, інструмент, спосіб та інтенсивність дії тощо. Проте доволі типовими для української мови є конструкції, де названі актанти, попри їхню семантичну прогнозованість, опущені. Так, наприклад, звичними для мовців є речення із загальною семантикою дії, де формально не виражений інструмент, хоча він передбачений за змістом: *Микита підсапував [сапкою] капусту, копав [лопатою] бараболу, та й багато ще де в чому помагав* (А. Кашенко). Імплікація й поєднання семантичних компонентів різних лексико-граматичних класів в одній одиниці у мові є типовим явищем, адже і в навколишньому світі багато об'єктів і явищ суміщають у собі різноаспектні властивості, які зумовлюють їхню взаємодію і сприяють взаємопроникненню. Синкретизм явищ позамовної дійсності безпосередньо проєктований на мову, де він виражений передусім у законі мовної економії. На лексико-семантичному рівні закон мовної економії репрезентований одиницями, які виступають так званими «конденсаторами семантики», тобто словами, що поєднують у своїй значеннєвій структурі різнотипні семи, властиві одиницям різних лексичних і граматичних груп та класів. На нашу думку, доцільно говорити про те, що ці одиниці є виразниками семантичного синкретизму, їм властиві специфічні поєднувальні можливості й поліфункціональність.

Явище семантичного синкретизму полягає в тому, що інколи актантна позиція в реченні буває заповнена вже у тлумаченні дієслова, а тому на синтаксичному рівні його позиція закрита. У таких випадках говорять про фіксований (В. Панфілов), споріднений (Ю. Апресян), включений (Л. Теньєр) чи інкорпорований актант. Так наприклад, дієслова, що позначають несамостійне переміщення об'єкта з одного місця в інше (*перевозити, відтягнути, підкидати, переливати*), мусять відкривати в реченні позиції для актантів на позначення місця, у якому об'єкт перебував до переміщення, а також вказівку на пункт, у якому він став перебувати після цього: *перевозити об'єкт з одного місця в інше, переміщати об'єкт від одного пункту до іншого* і т.д. Проте в мові можна виділити низку дієслів, які не відкривають названих позицій: наприклад, при дієслові *покласти* не можна позначити те місце, де об'єкт перебував до переміщення, адже вихідним положенням об'єкта в ситуації, яку називають *покласти*, завжди є положення *в руках* у суб'єкта, а оскільки воно при всіх модифікаціях одне і те саме, семантична валентність вихідної точки при цьому дієслові виявляється раз і назавжди заповненою, а тому не потребує формального (синтаксичного) вираження. Саме цю заповнену семантично актантну позицію у значенні дієслова називають інкорпорованим актантом.

Поняття семантично інкорпорованого актанта використовують у практиці опису неінкорпорованих мов для пояснення певних обмежень на зовнішнє вираження актанта при дієслові. А. Крьобер під інкорпорацією розуміє «об'єднання в одному слові іменного об'єкта і дієслова, яке виступає присудком у реченні» [цит. за 1, с. 74]. Е. Сепір включає в інкорпорування як звичайне словоскладання, властиве індоєвропейським мовам, так і інкорпорування, яке передає відношення слів у реченні. На думку американського вченого, інкорпорація – це «процес об'єднання іменної основи з дієслівною незалежно від того, яка в її логічному сенсі синтаксична функція імені» [цит. за 1, с. 74]. І. Мещанінов визначає інкорпорацію як особливий прийом утворення синтаксичної групи, у якій «залежні члени включені до інкорпорованого комплексу своєю неоформленою основою»